

mtatkki

Hungarian Academy of Sciences
Centre for Social Sciences
Institute for Minority Studies

A PDF fájlok elektronikusan kereshetőek.

A dokumentum használatával elfogadom az
[Europeana felhasználói szabályzatát](#).

GYERGYÓSZENTMIKLÓSI ADATOK AZ ERDÉLYI ÖRMÉNYSÉG TÖRTÉNETI NÉPRAJZÁHOZ

Gyergyószentmiklós történeti néprajzában sajátos színtöltés és a gazdasági, társadalmi és kulturális fejlődés szempontjából nagy jelentőségű az örménység itteni megtelepedése és tevékenysége. Ezért indokolt a helybeli örmény közösség történeti néprajzában felvázolása.

Az örmények kelet-európai (ukrajnai, lengyelországi, moldovai, erdélyi és magyarországi) településeinek, illetve településrészeinek egyik fő jellemzője, hogy lakóik jobbra iparral és kereskedelemmel foglalkoztak. Ezért a telepek területileg elszórva, egymástól távol, már meglévő vásáros központokban vagy ilyenek alapítására alkalmas helyeken létesültek. Mindegyikük egymástól meglehetősen független, sajátos fejlődésen ment át. E szétszórtság miatt fokozott mértékben érvényesült a környező vidék lakosságának ráhatása.

Az eddigi történeti-néprajzi kutatásban főként az árucserre kérdéseivel foglalkozó tanulmányok szenteltek nagyobb figyelmet a témának (Kós: 1972. 9—51).

AZ ERDÉLYI ÖRMÉNY TELEPEK TÖRTÉNETI-NÉPRAJZI KUTATÁSÁNAK HAGYOMÁNYAI

Az erdélyi örmény telepek tanulmányozásának több évszázados hagyományai vannak. A századok folyamán a telepek lakóiról készült összeírások változatos anyagot tartalmaznak. A XVIII. századtól kezdve számos román, magyar, örmény és más nyelvű munka foglalkozik a hazai örményekkel. Az armenológia — az örménységgel kapcsolatos kutatás — a XIX. században bontakozik ki. A század elején jelent meg Ákontz-Kövér István örmény nyelvű műve, *A négy világtáj leírása* (1802), amely az előző évtizedek kutatásai nyomán összefoglalást ad a moldovai és erdélyi örmény telepek életéről. Három évtized múlva a moldovai örményekről Minas Pajanskiant tudósít.¹ Az erdélyi örmény telepek lakóiról többek közt Kövály László (1842 és 1847), Benkő Károly (1853), Orbán Balázs (1869. II. 140—147), Lukácsy Kristóf (1875 és 1894), Szongott Kristóf (*Armenia fi* 1887—1907) tájékoztat. A iasi-i örmény települést Ioan Bogdan², a botoșani-it Artur Goroei ismerteti³, a bukovinai örményekről pedig Heinrich Wlislöck közöl részletes leírást.⁴

Ebben az időszakban Erdélyben fokozott figyelmet szentelnek az örménység történeti-néprajzi tanulmányozásának. Az e téren kiemelkedő szerepet vivő Lukácsy Kristóf az örménység sok évszázados vándorlásai, erdélyi telepeinek kialakulásával és az örmény történeti kútfők magyarra való átültetésével foglalkozott behatóan.

A század utolsó évtizedeiben az örmény vonatkozású kutatások célját legtisztábban Herrmann Antal, a néprajz kolozsvári egyetemi tanára fejtette ki: „Erdély népei ismerjék meg önmagukat, ismerjék meg egymást, hogy eképpen egymást úgy szeressék mint testvérek, mint a közös hazának egyaránt hűn szeretett gyermekei“ (Kós: 1958. 183—196). Herrmann munkatársai közt ott találjuk az örmény származású Ávedik Luká-

csot, Patrubány Lukácsot, Szongott Kristófot, akiket az erdélyi örménység néprajzi kutatására biztat.

Ávedik Erzsébetváros monográfiáját állítja össze eredeti levéltári kutatások és helyszíni megfigyelések alapján, és sok adatot közölve a többi örmény települést (Gyergyószentmiklós, Csíkszépvíz, Szamosújvár), illetőleg is (Ávedik: 1896). Patrubány az örmény vonatkozású irodalmi termékek és az erdélyi örmény tájszólás tanulmányozása és közlése terén tett a tudománynak szolgálatot. A legszélesebb körű armenológiai munkásságot Szongott fejtette ki. Herrmann segítségével megindítja az *Armenia* című magyar—örmény havi szemlét (1887—1907), amely számos ország vagy más nép életéből vett témával is foglalkozott. Ugyanakkor számos, más nyelvű vagy más országbeli folyóirattal állott csereviszonyban (Románia — Ausztria — Olaszország — Franciaország — Oroszország) és sok előfizetője volt külföldön. (A lap egyes évfolyamaihoz mellékelte az Armenia dolgozó társai c. jegyzék.) Hasábjain ismertető cikkek jelentek meg az erdélyi, a moldovai és bukovinai örmény telepek népéletével, műemlékeivel kapcsolatban is. Szongott *Szamosújvár sz. kir. város monographiája* című művének három első kötete is számos néprajzi utalást tartalmaz, a IV. kötet pedig néprajzi jellegű és az erdélyi örménység néprajzával foglalkozik. A szóhagyományok összegyűjtése mellett egyre inkább előtérbe kerültek a levéltári kutatások és a tárgyi gyűjtések.

A múzeumi tárgygyűjtés első mozzanata az 1896-i budapesti kiállítás, ahol hazai örmény szoba bemutatását kezdeményezték. Az 1902-ben megnyitott kolozsvári EKE Néprajzi Múzeumot örmény kiállítással is kiegészítették (Kós: 1958, 191). Végre 1905-ben létrejött a szamosújvári Örmény Múzeum is, mely rövid idő alatt jelentős anyagra tett szert. A múzeumi gyűjtés Szamosújvár mellett kiterjedt az összes erdélyi, moldovai és más olyan városra vagy falura is, ahol örmények laktak. Herrmann személyesen járt számos helységben (Gyergyószentmiklós, Csíkszépvíz, Zilah, Máramarossziget stb.).

Gyergyószentmiklóson Görög Joachim és mások segítettek a gyűjtésben. Egy nagy kelengyészládát töltöttek meg színültig az Örmény Múzeumnak felajánlott világi jellegű tárgyakkal. Herrmann ugyanakkor javasolja, hogy az Örmény Múzeumban gyűjtsék össze a többi európai országban és a Keleten élő örményekre vonatkozó emléktárgyakat is, s így egy nemzetközi jelentőségű intézménynek vessék meg az alapját. Sajnos a világháború megakadályozta a terv keresztülvitelét (Armenia: 1907).

Gyergyószentmiklóson az 1900-as években megalakult Gyergyói Múzeum és Könyvtár Egyesület szervezője, Vákár P. Artur és társai által összegyűjtött jelentős számú tárgy között sok volt az örmény vonatkozású is (Cseke: 1978).

A MEGTELEPÜLÉS KÖRÜLMÉNYEI

Az örménység megtelepülése Moldova területén még a középkorra nyúlik vissza. Különösen Moldova hét városában alakultak ki még a XV. század elején virágzó örmény telepek (H. Di. Sirmai: *Anuar de cultură*

armeană, 1942—1943. Buc. 1943. 640—641), amelyeknek kereskedő és iparos lakói jelentős kapcsolatot tartanak fenn Erdély egyes keleti helységeivel, köztük Gyergyószentmiklóssal, Csíkszépvízzel, Beszterccével (Kölönte: 127—136). Az erdélyi örmény telepek csírái a XVII. század elejére nyúlnak vissza.

Ugyancsak örmény kereskedők jelenlétére utal Csík—Gyergyó—Káoszonszék Generalis Congregatiójának 1643. évi végzése is, amely elrendeli, hogy vasárnap és ünnepnapokon „Az egyéb árusok, kalmárok, örmények, egyszóval valakik árut visznek piacra, mise alatt áruikat ne merészeljék árulni“ (Veszely: 22).

Egy 1760-ban kelt tanúvallomás az első örmény családok gyergyószentmiklósi megtelepedésének időpontját 1637-re teszi (MOL. F. 48. V. 13. 1760), amit valószínűsítt az is, hogy ebben az évben létesült a jelenlegi örmény templom helyén az *Idegenek Temetője*. Theodorovits Simon 1734-i feljegyzése szerint 1654-ben két testvér: Hörcz Azbej és öccse, Vártig telepszik meg (Örmény lt. 1. sz.). Az erzsébetvárosi anyakönyv szerint 1658-ban az ottani Nikol leánya házasságra lépett a gyergyói Eránosz öccsével (Ávedik: 61).

A csoportos megtelepedés éve 1668, amikor a belső harcok és a török támadások hatása alatt háromezer örmény család hagyja el Moldova városait és keres menedéket a Keleti-Kárpátokban. Ehhez hozzájárul az is, hogy a török támadások miatt a Fekete-tengert a Balti-tengerrel összekötő útvonal bizonyos időre Erdély területére tevődött át (Demény: 1960. 645).

1672-ben a török elleni harcok elcsendesültével a Kárpátokba menekült családok egy része visszatér eredeti lakhelyeire, nagyobb részük azonban Apafi Mihály erdélyi fejedelemtől kért és kapott letelepedési engedélyt (Ávedik: 125—141; Kölönte: 129). A fejedelem az 1658. évi tatár pusztítás és a belső harcok következtében meggyérült lakosság pótlására és Erdély gazdasági életének helyreállítására törekedve szívesen fogadta az iparral és kereskedelemmel foglalkozó örmény családokat.

Az örmény családok főként a kereskedelmi szempontból vonzó erővel bíró helyeken, elsősorban a Keleti-Kárpátok átjárói mellett telepednek meg. Így jönnek létre a gyergyószentmiklósi, csíkszépvízi, kézdivásárhelyi-kantai, valamint a besztercei örmény telepek. Utóbbinak lakói a szászokkal való ellentétek miatt a XVII. század végén elköltöznek, megalapítva a mai Szamosújvár városát.

Szamosújvár megalapításával kapcsolatban Szongott megjegyzi, hogy 1700-ban a végleges diploma kiadásáig a császár felruházta az örményeket mindazon jogokkal, melyeket a vinci bolgárok korábban elnyertek (Szongott: 1898b. 110). Eszerint pénzükkel városhelyet vehetnek, a birodalomban szabad kereskedést űzhetnek, katonatartással és előfogattal nem tartoznak.

Már 1696-tól bérelték a szamosújvári uradalmat a kis Gerla faluval. 20 000 forintért nemsokára zálogba vették a vártól délre eső területet és azonnal hozzákezdtek a város létesítéséhez. Egyelőre azonban bizonytalanság uralkodott, hogy maradnak-e vagy nem (Szongott: 1898b. 103—104). Azonban rövidesen a település véglegessé vált. Jóllehet korábban a város egy részén volt egy kisebb település (Gerla falu), de a város tu-

lajdonképpeni megalapítását az örmények megtelepedésétől számítják. Erdély belsejében Ebesfalván, azaz a mai Erzsébetvároson, a Szászrégen melletti Petelén és Felfaluban, Görgényszentimrén, Bonyhán, Csik-somlyón és Gyulafehérváron telepednek meg kisebb-nagyobb örmény csoportok. A megtelepülés első időszakától kezdve igyekeztek beilleszkedni a környező vidék lakosságának életrendjébe, amit nagyban segítettek az örménységnek még a moldovai tartózkodás idején Erdély különböző vidékeivel kialakult kapcsolatai is.

Apafi Mihály 1680. október 20-án Gyulafehérváron kiadott szabadelvele szerint „Betsületes híveinknek a kereskedő örményeknek Birodalmunkban mindenütt, minden városban, falukban és akármely helyeken és minden sokadalmakban és Városokban szabados kereskedések lehessen, megbántódások nélkül kereskedhessenek úgy, hogy annuatim száz kordoványokat tartozzanak számunkra készíteni“.

A XVIII. század közepéig még tart a Moldovából való áttelepülés is (Ávedik: 125; Kölönte: 129). Az 1735-i összeírás szerint a megelőző évtizedekben is többen költöztek be Moldovából. Moldován kívül más országokból is költöznek be Erdélybe örmények. Az 1760-as években Mánug Ábrahám kereskedő a lengyelországi Dancsikból (Danzig, Gdansk) telepszik át Gyergyószentmiklósrá, amint azt 1824-ben vallja az akkor már 92 éves Ábrahám Márton (Örmény lt. 1824).

Az örmény telepek kialakulása, véglegessé válása még hosszabb időt vesz igénybe. Ez a folyamat majdnem a XVIII. század végéig tart. Kijelentések vannak az egyes telepekről, gyakori az egyik helyről a másikra való átköltözés, Gyergyószentmiklósról az 1700-as években sokan mennek Szamosújvárra, ahová 1760 körül a korábbi gyulafehérvári telep lakói is átköltöznek. A kézdívasárhelyi-kantai telepnek 1780 körül vesz nyoma.

A XVIII. század végétől kezdve Gyergyószentmiklósról számos örmény család települ át a környező községekbe, köztük Ditróba, Alfaluba, Szárhegyre, Remetére, Toplicára és Tölgyesbe, mindenütt boltokat nyitva, de a három utóbbi helyre főként a virágzó tutajos kereskedelem vonzotta őket.

A kitelepülés másik iránya a Nagy Alföld volt. Az 1780-as évektől kezdve több gyergyószentmiklósi örmény kereskedő bérelt az Alföldön állathizlálásra alkalmas pusztákat. Ez a tevékenység eleinte, míg a kereskedők szoros kapcsolatot tartottak fenn a gyergyószentmiklósi örmény közösséggel, igen jelentős szerepet játszott annak életében. Egy 1820-ban kelt vallomás szerint „a gyergyószentmiklósi Communitás fenntartói a pusztai kereskedők voltak“. Azonban a pusztai bérletek gyakran maguk után vonták a kereskedő családok végleges áttelepülését, különösen ha sikerült nemesi előjogokat szerezni és birtokokat vásárolni (Örmény lt. 180!).

A CSALÁDOK SZÁMÁNAK ALAKULÁSA

A betelepülés első időszakától kezdve a családok száma állandóan hullámzást mutat. Ennek okaira a kereskedelemről és a Gyergyószentmiklós településéről szóló dolgozatban részletesen rámutatok. Ezért e helyen csak néhány jellemző adatot ragadok ki.

1716-ban a széki biztosok Gyergyószentmiklóson 23 jobb anyagi helyzetben levő örmény családot találtak, akik közül kereskedő tíz, tímár kilenc, tarisznya- és erszénycsináló kettő, szabó egy, örménybíró egy:

Todor örmény kereskedő, Ábrahám Lukáts tímár, Örmény Lukács kereskedő (ember fiaival együtt), András Antal kereskedő (ember), Tamás Jakab kereskedő (ember), Keresztes Isák kereskedő (ember), Keresztes János tímár (ember), Márton Isák kereskedő (ember), Simon Márton kereskedő (ember), Tódor Keresztes kereskedő (ember), Jakab János tímár-mester, Bogdán Lukács tímár-mester, Miklós Lukács tímár, Keresztes Süket tímár ember, Keresztes Márton tímár, Szabó Bogdán szabó mester, Isák Paviola kalmár ember, Jakab Keresztes kalmár, Tarisznya Tsináló Miklós, Ebesfalvi Kalmár Novák, Betegsáni (Botosán) Bogdan Erszény Tsináló, Szócs Keresztes örménybíró (ezek bírják jobban magukat).

A szegény réteget húsz család alkotta, nagyrészt mesteremberek, közöttük Simon Miklós „igen nyavalyás kalmár“, Keresztes Varga „foltozgat úgy él“, Fállábú Péter „felette szegény varga ember“, Harangozó Isák „igen szegény ember“, Simon Polgár „futkosó szolgája az örménységnek“, Örmény Gergely „borotváltat s megél“, Falábú József „Vargha mester, igen szegény“, Örmény Kristóf „most jött Ebesfalváról, Kalmár ember“. Ezekon kívül van még négy vagy öt nyomorék özvegyasszony; ezek „vegyesen sütéssel, varrással élnek“.

A kevésbé módos réteget húsz család alkotta. A családfők kalmárok (kisebb mérvű, helyi jellegű kereskedők, csizmadiamesterek, borbélyok). De köztük van egy harangozó és egy *polgár* (küldönc) is. Rajtuk kívül még öt-hat nyomorék özvegyasszony, akik sütéssel, varrással keresik kenyerüket. A lélekszámot, mivel csupán a családfőket írták össze, csak hozzávetőlegesen tudjuk megállapítani. Figyelembe véve, hogy a felnőtt és házas fiúk is többnyire egy háztartásban éltek szüleikkel, a családok átlagos lélekszámát 6—10 főre tehetjük.

Az 1716. évi negyvennyolccal szemben 1721-ben a családfők száma nyolcvan főre emelkedik.

Az 1735 utáni időszakból csak néhány számot idézünk. A XVIII. század végén a családfők száma kétszáz körül van.

1808 elején már 246, azonban az az évi szeptemberi tűzvészkor 80 gazda vagyona pusztul el, s így az adózó családfők száma 1810-ig 176-ra csökken, tíz év múlva e szám 215-re emelkedik, 1829-re eléri a 247-et, majd csökkenő irányzatot mutat 1841-ig (235), utána ismét emelkedik, 1847-ben elérve a 310-et; ebből 77 családfő özvegyasszony. 1863-ban Orbán Balázs a gyergyószentmiklósi örmény lakosok lélekszámát 1200-ra becsüli. A XIX. század második felében a falvakra való áttelepülés és az elvándorlás fokozott ütemben folyik. Ugyanakkor a gyermekek száma is, különösen az első világháború után, lényegesen csökken.

1735-ben 77 örmény családfőt találunk Gyergyószentmiklóson, akik állat- és bőrkereskedéssel, tímár, mészáros, csizmadia, takács, szabó vagy szűcsmesterséggel foglalkoznak. Gyakori a kettős foglalkozás, néha az ipari és kereskedelmi tevékenység párhuzamos gyakorlása, így Lukács Miklós szarvasmarhákat és kikészített bőröket árul, de ugyanakkor tímár is. Karácsony Lukács bőrökkel, lovakkal és vasneműkkel kereskedik, Gergely Isák tímár és mészáros, Márton Isák Moldova és Havas-

alföldről vásárolt lovakkal egész Bécsig kereskedést űz (MOL 48. v. 13. cs. 1716).

Az összeírtak nagy része már Gyergyószentmiklóson született, mások viszont az 1680-as évektől errefelé vándoroltak be Moldovából. A biztosok megjegyzése szerint marhákkal, lovakkal, bőrökkel, vasneműkkel, viasszal, mézzel és más dolgokkal kereskednek.

AZ ÖRMÉNYEK HELYI KÖZIGAZGATÁSI SZERVEZETEI

Közigazgatási szempontból az erdélyi örménység betelepülésétől 1848-ig külön közigazgatási egységet alkotott. Már Apafi fejedelem megenyegedte, hogy az örmények saját bíráik alatt legyenek. Így a gyergyószentmiklósi, csíkszépvízi és ebesfalvi (később erzsébetvárosi) örmény közösségek az utóbbi helyen székelő örmény főbíró joghatósága alá tartoztak, azonban 1793-ban a gyergyószentmiklósi és csíkszépvízi örmény közösségek Csik—Gyergyó—Kászonszék joghatósága alá kerültek. Két év múlva pedig megszerezték a *Mercantil Forum* (kereskedelmi törvényszék) létesítéséhez szükséges engedélyt (Örmény lt. és Csíkszék lt. 1795 CsÁL). Mindegyik közösségnek megvolt a maga külön bírája és elöljárósága. Egy 1799-ben kelt jelentés szerint „A Gyergyó Szent Miklósi Örmény *Communitást* formálják ti. a *Timár Congregatio* és a *Kalmárok Congregatioja*. A *Mercantil Forumon* kívül ezek alatt van az idevaló örménység“. „Fundusunk (birtokjóságunk) nem lévén, kötésünkre gazdaságunk szerint repartitiót teszünk.“ „*Repartitiora* egyenlő szava van a Tanátsbélinek, mint egy közülünk valónak.“ „A Tanáts hirünk nélkül nem használta a költségeket“, „a Bírák esztendő végén számoltak“ — mondja az említett jelentés, hangsúlyozva azt is, hogy az elöljárók fizetést nem kaptak (Örmény lt. 1799).

A *Mercantil Forum* gyűléseit hetente kétszer tartotta, szerdán peres ügyeket oldott meg, szombaton közigazgatási kérdéseket intézett el. A Forum a bíróból, másodbíróból, tizenkét szenátorból és a nótáriusból állott. Fizetést csak az utóbbi kapott (Örmény lt. 1795—1850; Orbán II. 141). A bírák és a szenátorok egyetlen honoráriuma az volt, hogy bármely helységben vásárok alkalmával a gyergyószentmiklósi örmények részére kijelölt helyen először ők választottak sátorhelyet és csak azután verhetett sátrat a többi gyergyószentmiklósi kereskedő, az adófizetés szerint, vagyis anyagi helyzetüknek megfelelő besorolási sorrendben, amint a jelentések hangsúlyozzák: „per ordium adófizetés“ (Örmény lt. 1814, 1905).

Így 1799-ben kérdezik a Forumtól, hogy az örmények közül „kik pipáznak Istállókban, Csűrőkben“. A válasz szerint: „Ily helyeken dohányozni oly közönséges, hogy előszámlálni nem lehet“. „Az örmények a Piatzon tartózkodás nélkül dohányoznak.“ Mánya Mártont dohányzásért 30 pálca nyilvános büntetésre ítélték (Örmény lt. 1799. nr. 50).

1809-ben Kövér Kajetán, aki az Alföldön állathizlálással jelentős vagyona tett szert és nemesi levelet is szerzett, megtagadta az örmény közösség költségeihez való hozzájárulását. Ezért a Forum kéri a helyi *Compania Comandanst*, hogy nevezetre és ennek költségén hat fegyve-

rest küldjön, míg az adót ki nem fizeti. A parancsnokság a kérést teljesítette, mire a nevezett adóját kifizette (Örmény lt. 1809. dec. 30).

1811-ben Fischer kapitány közli a Forummal, hogy „az éjjeli dombolás, visitás tilos“ (Örmény lt. és CsÁL), továbbá hogy „az örmények az Utcán nagyszemű tüzes pipával dohányoznak, a rendes mulató biliárd házba pipával mennek-jönnek“ (Örmény lt. márc. 31.). Ezért a házimulatságokat a századparancsnokságnak előre tudtul kell adniok. A Forum később is figyelemmel kísérte a mulatozásokat, szórakozásokat. 1835-ben közli a plébánossal, hogy a kártyások, kicsapongók, éjjeli vizitások ellen szoros vigyázókat rendelt s azokat szigorúan megbünteti (Örmény lt. 1835).

A széki igazgatás szervei éppúgy, mint a katonai parancsnokságok, az örményekkel kapcsolatos ügyekben csak a Forum révén intézkedtek. A főkirálybíró 1823-ban utasítja a Forumot, hogy az engedelmeskedni nem akaró örmény alattvalókat büntesse meg. A Forum hatásköre kiterjedt tagjainak gazdasági és társadalmi életére. Kártérítési pert a gyergyó-szentmiklósi örmény kereskedők ellen bárki csak a Forum előtt indíthatott (pl. a prágai Szobolka Izsák 1826-ban 411 forintért indít kártérítési pert a szentmiklósi Zakariás Lukács ellen).

Kisebb vétségekért tagjait a Forum saját kebelében fenyítette meg. A fenyítés állhatott pénzbírságból, a Forum tömlöcében töltendő fogásból és kikötésből.

Bocsánczy Jeremiást a vásár alkalmával kapott pénz el nem váltásáért tartották a Forum fogságában. De 1836-ban már a szék főkirálybírója is jóváhagyta a Forum gyűléseire rendszeresen nem járó Kritsa Péter 12 forinttal való megbüntetését (Örmény lt. 1864).

A Forum tevékenysége kiterjedt a társadalmi gondoskodás egyes kérdéseire is. 1798-ban „Lévén a Communitasnak öreg, eltehetetlenedett notáriusa, semmi élete Módja nem lévén, élelmére adatott 60 forint“.

Az örmény közösség keretében szervezett különféle társulatok tevékenységének ellenőrzése szintén a Forum feladata volt (Timárok Céhe, Kalmárok Congregatiója, Legények céhe, Szent István Társulat, Szent Háromság Társulat).

A Mercantil Forum és a keretében működő társulatok eredeti formájukban az 1850-es évekig állottak fenn. A Bach-korszakban az osztrák hatóságok működésüket egy időre felfüggesztették, majd pedig egyszerű végrehajtó szervvé fokozták le.

1860 után a Forum *Örmény tizes* néven él tovább. 1863-ban, midőn az örménység kérte egyházi személyzete javadalmazásának a községi vagyontól való fizetését, az Örmény tizes a székely tizesekkel való tárgyalásokra azokkal egyenrangú, négy tagból álló küldöttséget küldött ki. Az Örmény tizes, mivel tagjai a helység különböző pontjain laktak, nem alkotott területi egységet, 1873-ban meg is szűnt.

A KERESKEDŐK

A helyi örmény lakosság egyik fő foglalkozása a kereskedelem volt, melynek gyakorlóit vagyoni állásuk szerint három osztályba vagy classisba sorolták. Az első osztályba tartoztak az 500 forintnál nagyobb tő-

kével bírók, akik úgynevezett *bécsi portékákkal kereskedtek*. Általában ide sorolták a tutajos és az állatkereskedőket. A második osztályt az 500 forintnál kevesebb tőkével bírók, az úgynevezett *brassói portékákkal kereskedők* alkották. Ezek nagyrészt az országban előállított ipari cikkeket, élelmiszereket árusították. Az 50 forintnál kisebb tőkével bíróknak nem volt állandó üzletük, hanem a többi kereskedőtől vásárolt árukat vitték a környező falvakba. Így 1818-ban a határőrezred parancsnoksága eltiltja a kevés tőkével bíró örmény kereskedőknek a Bélborba, Tölgyesbe, Hollóba, Békásba való járást, mivel az említett helyekre a dészűszij, dohány és más ipari cikkek mellett puskaport is vittek, s azt a helyi lakosságnak adták el vadbőrökért (Örmény lt. 1818). 1820-ban Szárhegyről említik, hogy bolt (üzlet) a faluban nincs, de egy szegény örmény árul fonalat, szalonnát, dohányt, pipát és egyéb apróságokat (Urb. 1820).

Az örmény közösség egyik fő jellemzője volt, hogy iparos tagjai mellékfoglalkozásként gyakorolták a kereskedés valamely ágát, a kereskedők pedig mind értettek valamely mesterség űzéséhez (timár, csizmadia, mészáros stb.). Így a gazdasági életben időnként előálló válságokat könnyebben vészték át.

A CÉHEKRŐL; A TÁRSADALMI ÉLET EMLÉKEI

A céhélet emlékei Gyergyószentmiklóson az 1700-as évekre nyúlnak vissza. 1709-ben már említik a *Timárok Céhét* vagy *Társaságát*. Ennek első szabályzata a lengyelországi örmény közösségek szabályainak mintájára 1710-ben készült és püspökük hagyta jóvá (Örmény lt. 2. sz.).

A szabályzat értelmében a Mária tiszteletére szentelt társulat fellebbvalója a plébános és az egyház vezetősége. Tagjai és a jelöltek egyaránt kötelesek az egyházi előírásokat a legszigorúbban betartani. Az újonnan belépni szándékozó személy más tagokat kér fel ajánlásra, akik az előjárókkal tanácskoznak viselkedéséről. A jelölt vagyoni helyzete szerint 1—3 forintot fizet, majd a társaság jegyzője beírja nevét a névsorba (Örmény lt. 3. sz. örmény és latin nyelvű céhszabályzat, 1756).

A társulat előjáróit, a *prefektust*, a *segédprefektust* és az előjáróság többi tagjait egy héttel Nagy Boldogasszony (augusztus 15.) előtt választották a tagok, egy alkalmi templomi prédikációt követően, miután a leköszönő prefektus elszámolt és számadását a plébános is helybenhagyta. A prefektuson (első mester) és segédprefektuson (második mester) kívül az előjáróság még két *tanácsosból* és tizenöt *testvérből* állott. Ugyanakkor kijelöltek négy testvért és tizenöt becsületes embert, akiknek feladata volt a társulat által szervezett jótékonsági akciók levezetése (Örmény lt. 3. sz.).

1760-ban a „gyergyószentmiklósi örmények“ majd mind timárok, és céhbe vannak tömörülve, habár nincs a fejedelemtől kapott levelük, mégis úgy járnak el, mint a céhbe tömörült mesterek. Ha gyűlésük vagy halottuk van, *táblát* hordoznak a *dékányok* által (MOL. 1760. Fv. 377).

A céhnek fontos beleszólása volt tagjai gazdasági és társadalmi tevékenységébe. A céh csak megszabott számú bört engedélyezett a *sokadalomra* vinni, de otthon a házaknál szabadon árulták a bört (MOL. 1760. Fv. 377). Az erdélyi sokadalomokra a céh belátása szerint engedélyezte a

bőrök kivitelét. Debrecenbe az I. osztályba tartozó timárok ötven, ha sokan mentek, harminc kötést, a II. osztályba tartozók harminc, ha sokan mentek, húsz, a III. osztálybeliek húsz, illetve tíz kötés bőrt vihettek. Sokadalmakon kívül nem volt szabad a bőrt eladni, csak otthon a házaknál. A szamosújvári örményekkel egyezség szabályozta a bőrök készítését, értékesítését. 1756-ban Debrecenbe minden 1600 köteggel bőrből a szamosújváriak 600, a gyergyószentmiklósiak 1000 köteget vihettek. Egy köteggel hat darab kordovánnak kikészített bőr volt (Örmény lt. 1799).

A mesterség gyakorlásához szükséges anyagok beszerzésébe a céh rendszeresen beleszólt. Így a bőrök festéséhez szükséges és Havasalföldről hozott szkumpiát a timárok maguk a céh engedélye nélkül nem vehették meg, mert elsősorban a céh tartott rá igényt és osztotta el tagjai közt. A tilalmat a timárok nem merték áthágni, mert a céh büntetése 24 forint lett volna.

A céh beleegyezése nélkül a timárok nem fogadhattak inast. 1753-ban Dávid Márton timár kénytelen volt a nála nyolc hónapig inaskodó unokaöccsét a céh szigorú fenyegetése miatt elküldeni. A céh vezetősége úgy vélekedett, hogy a fiú apja kereskedő lévén, van amiből megélnie, s a timárság elsajátítását hagyja meg a szegényebbek számára (MOL. 1760. Fv. 377).

Ha a falukról vagy bárhonnan árut hoznak be, „amint az első az árut kéri, feljebb a másik nem kérheti, mígnem az első le nem mond róla“ (MOL. 1760. Fv. 377).

„Aki nem edgyezik a céhben, a Céhből is kivágjuk“ — mondják a fentebb már idézett vallomásukban a céh elöljárói, akik 1760-ban letiltották Heránosz Kristóf hammasban levő bőreit, mert a megengedettnél többet vitt Debrecenbe. Csak a kiszabott három arany lefizetése után szabadították fel a bőroket. Egy másik alkalommal az említett Heránosz Kristófit a céhszabályok megsértése miatt idézték maguk elé a céh elöljárói. Ez alkalommal egy katonarenden levő székely barátja is elkísérte. Ekkor a székelyt az elöljárók „kiigazítják a házból“, Heránosz Kristófit pedig megbilincseltek, mondván, hogy „Céhen belül még a Gubernátor sem parancsol nekünk“ (MOL. 1760. Fv. 377).

Ugyanezen vallomásból kiténik: „ha valamely örmény valamely gazda ember házát kereskedésre vagy műhelynek ki akarja venni, más örmény ha többet ígér, a bíró letiltja“. Esztendeig más nem fogadhatja ki, vagy többet sem ígérhet.

A másik társulat a *Kereskedő Céh* vagy *Kereskedők Kongregációja* volt, amely azonban korántsem annyira szervezett és fegyelmezett, mint a Timárok Céhe. A harmadik a *Legények Céhe*, a későbbi *Legényegylet* elődje volt. Ez nem mesterembereket, hanem ifjakat tömörített magába, azonban a céheknek megfelelő szabályokkal élt. Elöljáróit saját soraiból választotta. Vezetői a *főváta* és az *alváta* voltak, akik jelvényként a *vátabotot* használták. A Céhnek 1715 előtt a szamosújvári mintára készült szabályzata szerint a legény ha nincs tizenkét esztendő, már beállhat, ha elmúlt, köteles beállani“ (Örmény lt. 1715).

A Legények Céhe feladata volt az ifjak erkölcsére felügyelni, az ifjakat a közérdekű akciókba bevonni. Így a céh adta a nagy ünnepeken a templomi díszőrséget (vörös köpönyegesek), 1721-től kezdve az 1890-es évekig a legénycéh tagjai ásták meg minden halottnak a sírt, testületi-

leg részt vettek a temetéseken, sokszor rúdon vitték a koporsót a halottas háztól a temetőig. 1730-ban az örmény templom építésének megkezdésekor a céh tagjai testületileg ásták meg az alapok egy részét.

A céh eredeti formájában a múlt század végéig maradt fenn. A várak felügyeletet gyakoroltak az ifjak felett, ezek pedig kötelesek voltak az összjöveteleken rendszeresen részt venni. Az előjáróknak fenyítési joguk is volt. A fenyítések közt szerepelt a kikötés és a társulatok közös székházában, céhházában való fogvatartás. A megfenyített személy köteles volt csendben végignézni társai szórakozását és mulatását, de azokban nem vehetett részt.

A vőlegény esküvőjekor díjat kellett fizessen a társaságnak.

A társulat pedig minden évben különleges ajándékkal ellátta a templomot. Ha egy tagtárs megbetegedett, a tagok meglátogatták. A szegény betegnek a társulat pénzén hívtak orvost és vettek orvosságot. „Ha valgyonos ember hal meg, örökösei valamit adjanak a társulatnak. Ha szegény a halott, a társulat temettesse el.“

A *Szent István Társulat* a férfiakat tömörítette. Szervezeti felépítése hasonló volt a céhekéhez. A céhláda felnyitáskor rendszeresen felolvasták az elhunyt tagok névsorát, és imával emlékeztek meg róluk. A társulatnak jelentős pénzvagyona volt, pénzüket kamat ellenében kikölcsönözték.

A *Szent Háromság Társulat* vagy XIX. századi néven *Kántorok Egylete* már az 1730-as években fennállt. 1730-ban a társulat jelentős pénzüsszeggel járult hozzá az örmény templom építéséhez. Nevéből ítélve az énekkar szerepét tölthette be. A társulat az 1880-as évekig működött.

A fenti társulatok közül a legtovább a Legények Céhe állott fenn. *Legényegylet* néven 1948-ig működött, azonban régi funkcióiból nagyon sokat veszített, illetve tevékenysége a nagyünnepek alkalmával a templomi díszörségek biztosítására és egyes kulturális rendezvényekre szorítkozott.

A társadalmi élet formáinak átalakulása a múlt század 30-as éveiben bontakozott ki és a század végén érte el csúcspontját. Első nagy állomásának a gyergyószentmiklósi *Iparosok Társaságának* megalakítását tekinthetjük, amely 1833-ban nemre (nemzetiségre) és felekezetre való tekintet nélkül tömörítette a mesterembereket. Később az *Ipartársulat Ipartestületté* alakult át, és ebbe 1872-ben formálisan is beleolvadt az örmény Tímár-társulat.

Az örménységnek már a XVIII. században volt iskolája, sőt egy időben külön a fiúknak és külön a leányoknak. 1794-től kezdve néhány évtizeden át kisközművelődési iskola működött, melynek örmény, magyar és román származású tanulói voltak. Az oktatás a tantárgyaknak megfelelően örmény, magyar, latin, német és román nyelven folyt. Egy 1812-ben kelt jelentés szerint az itteni örménység örményül, magyarul és románul beszél (Örmény It. 1812). Az örmény iskolát 1849-ben az osztrák hatóságok betiltották. 1860 után újra megnyílt olyan formában, hogy a gyerekek két évet végeztek itt, megtanulták az örmény és magyar nyelvű írás-olvasás, számolás, hittan alapelemeit, majd a magyar iskola második osztályába léptek. 1881-ben az örmény iskola teljesen beleolvadt az előbbibe. Már előzőleg is számos örmény származású gyermek tanult a helybeli, a csíksomlyói és más helyeken levő iskolákban.

Az örménység életében végbement változásokban döntő a kereskedelem, amely közvetlen kapcsolatba hozta a kereskedőket más vidékek lakosságával és lehetővé tette az irodalmi termékekhez való könnyebb hozzájutást. Az évszázados együttélés során pedig a magyar és örmény lakosság életében fokozottan érvényesült az a kölcsönhatás, amely többek közt egymás szokásainak átvételében jut kifejezésre. A gyergyószentmiklósi örmény eredetű lakosság már a XVIII. századtól jól beszélt a magyar nyelvet, amelyet anyanyelvének is vallott, és amely nyelven a templomi prédikációk is folytak.

A XIX. század közepétől kezdve az iskola, a közös ipartársulat és a kereskedelem mellett a különféle kulturális egyesületek és rendezvények, sőt egyes egyházi megnyilvánulások is elmélyítették az örménység végleges magyarrá válását. Elég itt arra utalnunk, hogy 1862-től bizonyíthatólag közösen adtak elő szindarabokat örmény és székely szereplők, és énekkaruk is közös volt.

CSALÁDNEVEK

Az örmény származású gyergyói családok nevének alakulása a történelmi fejlődés hű tükörképe (Szongott genealógiája és a szerző gyűjtése.) Még megtalálhatók közöttük az eredeti örmény nevek, mint például Ávéd (üdvözet), Ázbej (lovas), Buslig (rövidlátó), Botsig (kis ember), Gorove (bátor), Márdirosz (szenvedő), Mélik (uralkodó), Mánya vagy Mánug (az Emánuel megfelelője), Novák vagy Ávák, Susán (fehér virág), ebből lett a későbbi Sáska, Szárkisz (Miklós), Bogosz (Pál), Czenkovics (láda), Ulián (kecskés), Várterész (piros rózsza), Vártus (a Vertán keresztnévből alakult), Zárug vagy Dzárug (öreg). Egyes örmény nevek pedig már itt képződtek, mint Dsurdovczki (mai kiejtéssel: Zsurdovszki = gyergyói), Gorgovác (Gyergyóból elszármazott), Petelác (petelei).

Egyes családneveket a szakemberek perzsa eredetűnek tartanak, mint pl. Dobribán vagy Tobribán (erszény), Merza (főnök vagy vezető), Szarokány (bormérő).

Görög eredetűek az Ákoncz (lándzsa- vagy dárdavető), Heránosz vagy Eránosz (főnök, herceg), Dragomány (tolmács).

Héber eredet sejtethető a Bochor vagy Bokor család nevében (amely a Kos csillagzat héber neve).

Francia származék a Frenkucz vagy Frunkucz (a Ferenc megfelelője), a Drágon (a dragonyos jelzője).

A lengyelországi telepekkel való kapcsolat emlékét idézi a Botosánszky és ennek magyar megfelelője, a Bocsánczy (botosáni), Simonovits (Simonfi), valamint a magyar vidéken keletkezett Lengyel név is. Szláv eredetű a Dávidovits (Dávidfi).

Az évszázados tartózkodás emlékét őrzi az Anisor (évecske), Czárán (vidéki földműves), Dájbukát (a román „dai bucate“: adsz-e gabonát), Kapdebó vagy Kápdebó (ökörfej), Korbuly (hollós), Moldován (moldvai), e család egyik itteni ágát Csorsza melléknévvel illették, Urszuly (medvés), Vákár (marhakereskedő, tehenész), Verzár (káposztás).

Latin eredetű a Deák (kántor), Szákula vagy Szekula (erszény) és a Fitzus vagy Ficus (füge).

De a környező lakossággal való szoros kapcsolat és együttélés eredményeként a Gyergyószentmiklóson és környékén megtelepedett örmény származású családok többségének neve magyar. A családok szaporodása során az ifjabb nemzedékek, illetve a családok egyes ágai új, rendszerint magyar nevet vettek fel. Ezek egy része valamely testi tulajdonságot fejez ki. Ilyenek: Cziffra, Kiss, Kopatz, Kövér. Mások foglalkozást jelentettek, mint Polgár (küldönc), Szócs, Tarisznyás (tarisznyakészítő vagy takács). Előfordul még a Bodó (a boldog megfélelője), továbbá a Drótos, Fejér, Császár név is.

Egyes családnevek az örményből való szó szerinti fordítás eredményei, mint Másvilági (az *anden* örmény szó fordítása). Ugyanígy a Snorkjan fordítása a Karátson vagy Karácsony. A családoknak a gyergyószentmiklósinál korábbi lakóhelyére utalnak a Csíky, vagy Csíki, a Mánási vagy Málnásy, a Szentpéteri (uzdiszentpéteri) nevek. Több családnév formálódott keresztnévből, így Ábrahám, Ágoston, Jakab vagy Jakabfi és Jakobi, Keresztes (a Kristóf magyar fordítása), Lukács és Lukácsfi vagy Lukácsfy, Lázár, Miklós és Miklósy, Vertán, Zakariás.

A levéltári kutatások, családi hagyományok és a jelenlegi helyzet összevetése alapján megfigyelhető egyes családokon belül a keresztneveknek több nemzedéken át öröklődő használata. Például a Tarisznyás családban hagyományosan használt név volt a Gergely, az Antal, a Márton és a János. Ezeken kívül nagyon gyakori volt a Péter, Kristóf, István, Bogdán, Vertán, Lukács, Lajos, Zakariás, József, Jeromos, Tódor, György előfordulása. A női nevek közül a leggyakoribbak voltak az Anna, Katalin, Teréz, Lujza, Erzsébet, Mária, Rozália, Irén, Margit.

Általában a gyermeknek több keresztnévet adtak, ezeket még tetézte az a szokás, hogy az örmény szertartás szerint a bérmlás közvetlen a keresztelés után történt, s a bérmanévvel együtt egy gyermek legalább három nevet viselt. A bérmanévet ugyan az anyakönyvbe nem vezették be, de a családban sokszor mint becenevet használták.

SZOKÁSVILÁG

Az örmény közösségi élet tanulmányozását illetően az utóbbi évszázadban végbement változások következtében elsősorban levéltári kutatásokra vagyunk utalva, kisebb mértékben az idősebb emberek visszaemlékezéseire, mert a szokások gyakorlati megfigyelése ma már alig lehetséges.

A FOGLALKOZÁSSAL KAPCSOLATOS HIEDELMEK

A Gyergyószentmiklóson és környékén lakó örményeknél kereskedő és iparos foglalkozásukkal kapcsolatban több szokás és hiedelem alakult ki, amelyek aztán az utóbbi 70—80 év alatt feledésnek indultak, s csak töredékeiket sikerült a levéltári adatok vagy az öregek visszaemlékezése alapján lejegyezni. Az ilyen szokások, hiedelmek körében is nagyon sok a hasonlóság a vidék magyar lakosságának szokásaival, hiedelmeivel.

Szigorúan tiszteletbentartott hiedelem volt, hogy nem szerencsés üz-

letet kötni újév napján, sem pedig pénteken vagy 13-án, továbbá akkor sem, ha az üzletkötés helyére menet valaki üres edénnyel jött szembe, vagy az utat macska keresztezte. Rossz előjelnek tartották, ha egy-egy vénasszony a kereskedőtől megkérdezte, hogy hová megy, milyen dolga van. Szerencsésnek tartották viszont, ha az év, a hét vagy a nap első vásárlója férfi volt. Különösen szerencsét hozott a cigány vagy a zsidó üzletfél. Az év eleji üzletkötések legfontosabb dátuma január másodikikája volt. E nap volt a kölcsönök kamatainak kifizetési időpontja is.

A TÉLI NAPFORDULÓ KÖRÜLI ÉS ÚJÉVI SZOKÁSOK

A szokások jelentős része kapcsolódott a téli (karácsonyi és újévi) ünnepkörhöz. A Miklós- vagy Mikulás-napi ajándékozás szokását rendszeresen gyakorolták. Ennek során ruhadarabokkal, édességekkel (cukorkával, narancssal, *tengeri fügével*) ajándékozták meg a család tagjait, főként a gyerekeket, akik este az ablakba tették ki cipőjüket, hogy éjszaka a Mikulás abba rakja ajándékait.

A karácsonyi és újévi ajándékozás ugyancsak rendszeresen szokásban volt. Ilyenkor a családtagok a közösség szegény tagjait ajándékozták meg. 1800—1848 közt szokásban volt az ünnepek alkalmával „egy kis figyelmesség“ gyakorlása egyes hivatalos személyek iránt is. Így, a számadások tanúsága szerint, Sándor Mihály, Csik—Gyergyó—Kászsónszék főkirálybírája rendszeresen minden karácsonykor a gyergyószentmiklósi örmény közösségtől ajándékot kapott; ez néhány üveg ürmösi borból, borszéki borvízből és a hozzávaló diszes üvegekből, déli gyümölcsökből, kávéból és egyéb apróságokból állott. Értékük jelentős összeget tett ki (Örmény lt. 1810—1824).

A karácsonyfa-állítás a múlt század végétől jött szokásba. Ugyancsak ettől az időtől kezdve változott meg a szegények megajándékozásának módja is. Így a boltosok a szegényeknek utalványokat adtak, amelyre üzleteikben nekik tetsző árut kaphattak.

A múlt század végéig karácsony és húsvét másodnapján a Legényegylet tagjai kántálni, énekelni jártak az örmény családokhoz, ahol pálinkával és kaláccsal kínálták, és jelentős adományokat kaptak, de ezek nem az éneklőket, hanem a Legényegyletet illették, vagyis annak vagyonát gyarapították. Ennek jövedelmét jótékony célra fordították (szegények, betegek és öregek segélyezése), és minden évben kötelesen valami ajándékot vettek belőle a templomnak.

MULATSÁGOK

Az örmények mulatságait különféle intézkedések szabályozták. Az 1680. évi Canonica Visitatio elrendeli, hogy az örmények „Adventi és Böjti időkben külső vígságos lakodalmat ne tartsanak“, másrészt az örmény közösség használatára átadott kápolnával kapcsolatban meghagyja, hogy „Azt is megtartsák a Jámbor Ürmény Atyafiak, hogy benn a szentelt kápolnában részegségre ne igyanak, vigadgyanak, hanem kívül legyen szabad nekik az ő szokások szerint való ceremóniákat akár mikor

is elkövetni istenesen⁴. Eszerint mulatságaikat, legalábbis az ökörsütéssel egybekötött halotti tort, a kápolna körül tartották (Ávedik: 129).

A mulatságok tartásába különösen a határőrség megszervezése óta a katonai hatóságok is gyakran beleszóltak (Gyszm. lt. 1803, 1811, 1840). 1811-ben a katonai parancsnokság kötelezővé teszi a házi mulatságok előzetes bejelentését. Az írárok tanúsága szerint a férfiak egyik szórakozása volt a kártyázás, majd az 1800-as években szokásba jött a biliárdozás. Ugyanebben az időben terjedt el főként a kártyázás és a biliárdozás függvényeként az örmények közt a pipázás. Az említett szórakozásokat nagyrészt a vendéglőkben és a *Biliárdházban* üzték. Egyes társasjátékokat a *Céhházban* is engedélyeztek a Legényegylet előljárói felügyelete alatt. Így az 1870-es, 1880-as években is gyakran jöttek itt össze a legények kártyázni, beszélgetni.

Farsang végén, húshagyókedden este a rokonok, barátok együtt szórakoztak. Az örmény ifjúság is részt vett a helyi székely ifjak által szervezett felvonulásokon, *maszkurázásokon* és a Both váránál rendezett *tüzeskerék-eresztésen*.

LAKODALMI SZOKÁSOK

A házasság, lakodalom, mint az élet kiemelkedő mozzanata, központi helyet foglalt el a régi népszokásokban. Az örménység életét az elmúlt századokban nagy szülőtisztelet jellemezte. Nagy szerepe volt a szülők tanácsának, akaratának. Sokszor a szülők igyekeztek előre eldönteni gyermekeik házasságát is. Ha ezzel a megállapodással az ifjak is egyetértettek, sor került a leánykérésre. Az apa magával vitte a fiát, s még egy-két rokonát vagy barátját. Ha a leány beleegyezését is megnyerték, rövidesen sor került a gyűrűváltásra. Ekkor a leendő vőlegény részéről megjelentek közül a *kikérő* a leány szüleitől kikérte a leányt, akinek a nevében a *kiadó* azt válaszolta, hogy a „vőlegény induljon el a házban a leány keresésére, ha megtalálja, akkor kezdetét veheti a mátkaság⁴. A leány megtalálása után megtörtént a jegyváltás, s ezt tánc, zene és ünnepi vacsora követte (Gopcsa: 1922. 29—30).

Időközben elkészítették a hozománylevelet. A *kelengye* vagy *hozomány* értéke és mennyisége a korok és a családok anyagi helyzete szerint változott. Az alábbiakban a Gyergyócsomafalván lakó Ágoston Rozália 1876-ban kelt hozománylevelének főbb részleteit ismertetjük.

Hozományképpen bútort csak egy *kasztent* és egy *padládát* adtak, 30, illetve 18 forint értékben. Adtak egy varrógépet 70 forint értékben, egy 7 forintot érő hangszerládát, 1 darab 50 forintra becsült 3 éves tehenet. Kelengyéje ez volt: 2 *derékalj* hajastul (82 forint értékben), hat *párna* két-két hajjal (6×15,40=92,40 forint), két *paplan* (egy zöld selyem és egy piros szőr), nyolc *paplanlepedő* (hat gyapot, kettő lengyolcs), két *derékalj* hajastul (52 forint), nyolc *alsólepedő* (gyapot-gyolcs), két *ágytakaró* és egy *asztaltakaró*, négy darab *lenabrosz*, egy *színes abrosz*, egy tucat *színes szervéta*, 24 darab *szervéta*, 4 darab *szőtt lenabrosz* (6 forint), 12 *törülközőkendő*, 8 darab *konyhasurcz*, 6 darab *lenszebkendő*, egy darab 24 személyes *lenabrosz*, 5 darab *színes szervétka*, 24 darab *ing* (×3 forint=72 forint), 12 darab *gagya* (72 forint), 8 darab *vékony-*

szoknya és két darab parkétszoknya, 12 darab rékli, 18 pár *strimli*. Ezenkívül párnák, abroszok, selyem és szőtt ruhafélék, eső- és napernyők stb. szerepelnek összesen 48 tételben, 1435 forint értékben.

A hozomány összetétele esetenként változott, 1883-ban Sáska Anna, Tarisznyás Gyergelyné egy keményfából készített teljes szobabútort kapott, amely állott a következőkből: egy szekrény, egy vitrinszerű polc (ezt *üvegesnek* hívták), egy ágy, egy kaszten, egy kerek asztal és hat darab szék szilfából. Minden esetben járt tizenkét nagyméretű hímzett törülköző. Mindehhez még ruhafélék, ágynemű, konyhai edények jártak. Volt eset, amikor a menyasszony egy berendezett üzletet kapott hozományul.

Következő mozzanat a *siratóest(e)* volt, abból az alkalomból, hogy a leány a háztól nemsokára eltávozik. A siratóest fáklyás menettel kezdődött. A vőlegényt rokonai, barátai kísérték, elhozva a vőlegény ajándékait. Ezek közt, az anyagi helyzettől függően, ékszerek, kesztyűk és a *menyasszonyi cipő* szerepelt. Viszonzásképpen a menyasszony is küldött ajándékot, köztük a *menyasszonypogácsát* vagy *dachtakhalvát* és a szépen kidolgozott *vőlegényi inget*. Ezt követte a vacsora, mely táncsal, vidámsággal fejeződött be. Az esküvőt megelőző egyik este a vőlegény házánál tartották a *legénybúcsút*, az esküvő utáni napon pedig a *kárlátót*. A lakodalmat közvetlenül a siratóest utáni napon tartották. A lakodalmak ideje a téli farsang, a nyári és az őszi időszak volt. A vendégek a menyasszonyi háznál gyülekeztek, innen mentek a díszbe öltözött menyasszonnyal az esketésre. A menyasszonyt mindig a násznagya vezette. Az esketési szertartás főbb mozzanatai: a gyűrűk megáldása, a szokásos kikerdezés és rövid beszéd.

A templomból jövet a vőlegény aprópénzt szórt a gyermekeknek. A rokonok, barátok, jó ismerősök szerencsét kívántak az új párnak. A vőlegény házához érve annak anyja kenyérral és sóval fogadta a menyasszonyt, „hogy mindig bőségben éljenek“. Szokásban volt, hogy a menyasszonyt a küszöbön áttemeljék.

Az esküvői vacsorát a bőség és vidámság jellemezte. A fényűzés, tékozlás korlátozására számos intézkedés történt, amelyek a XVIII. század végén Erzsébetvárosról származtak, ugyanis az ottani örmény főbírónak — amint láttuk — a gyergyószentmiklósi örményekre is kiterjedő joghatósága volt. Egyik XVIII. század végi határozat szerint az első vagyoni osztályba tartozó a lakodalomkor a salátán és csemegén kívül tíz fogásnál több ételt nem adhat, a második osztályba tartozóknál ez az arány 8 fogás, a harmadik osztálynál pedig 6 fogás volt. A lakodalomkor felfogadható zenészek számát 2 és 5 között állapították meg. Az asztalnál étkezés végett öt óránál többet nem volt szabad ülni, de utána megengedték a táncot és a dalolást (Ávedik: 68—78, 125—130).

HALÁLOZÁS, TEMETKEZÉS

Változatos hiedelem- és szokásanyag maradt ránk az elhalálozással, temetéssel kapcsolatban. Ennek jelentős része a több évszázados együttélés következtében hasonlóvá lett a helybeli lakosság hiedelem- és szo-

kásvilágához. Az alábbiakban csak néhány, Gyergyóban kizárólag az örmény eredetű lakosságnál megtalálható hiedelmet vagy szokást ismer-tetek.

A halál beálltakor a halottas ágytól elindulva valamelyik közeli családtag égő gyertyával elment az ajtóig, „kikísérte a lelket“.

A temetés az 1950-es évekig többnyire a lakásról történt. A sírásás és elhantolás a múlt század végéig a Legények Céhe, a későbbi Legényegylet feladata volt, akárcsak a koporsónak a háztól a sírig „rudakon vitele“ is. A hagyomány megőrizte még a szent mihály-lován való halottvitel emlékét, azonban részletesebb adatokra már nem sikerült rábukkanni. A gyászkocsi használata 1900 körül jött divatba.

Az ifjak a temetési körüli szolgálataikat a váta felügyelete alatt teljesítették. Viszonyzáróképpen a gyászoló család két selyemkendőt vásárolt; egyiket a temetési menet elején vitt keresztre, a másikat pedig (közvetlen a pap előtt vitt) egyleti jelvényre, a *kávázánra* kötötték. Az így összegyűlt kendőket év végén elárverezték, és árát az egylet jövedelméhez csatolták.

A temetési menet felállása teljesen azonos volt a helyi lakosságéval. Elöl két fekete lobogó, közte egy kereszt (melyet a régebben szokásos háromkereszt helyett vezettek be az 1900-as években), utána a férfiak, majd a Legényegylet jelvénye, a *kávázán* következik — ezt olykor a Legényegylet hagyományát őrző *vörösközpönyegesek* kísérik —, utánuk következik a pap, kántor és ministránsok, majd a koporsót viszik (gyászkocsin vagy rúdon), kétoldalt a jó barátok közül felkért *gyertyavivők*, a koporsó után a *gyászosok*, majd az asszonyok haladnak.

Idős emberek visszaemlékezése szerint az életükben sokat utazó kereskedők temetésén a temetési menetben a koporsó előtt vezették a halott kedvenc lovát is. Ezt a szokást utoljára 1884 októberében Nádas Gergely, 1899 őszén pedig Kopatz Jakab kereskedők temetésén gyakorolták.

1950 tájától a halottakat többnyire a temető kápolnájában ravataloz-zák fel, a koporsót pedig az ismerősök, barátok viszik a sírig.

A halotti tor tartása a már említett 1680-as adat szerint az örmény-ségnél is szokásban volt, de az egyházi és világi tiltó rendelkezések hatására lényegesen átalakult. Az 1900-as évekig a temetés után a résztvevőket a temető kapujánál örményül *hádájégnak* nevezett rétes-sel kínálták meg. A nagyméretű torok rendezésének már a múlt század kö-zepétől nyoma veszett. A temetés utáni vacsorára rendszerint csak a közeli rokonságot hívják vissza. A környező falvakban élő örmény ere-detű lakosoknál a temetés az illető községbeli szokásoknak megfelelően történik.

A temetkezés helyének elrendezését illetőleg kevés az adat. A XVII. században a kápolna körül, a Ferenczy György által létesített Idegenek temetőjébe temetkeztek. A kápolna és a temetőhely megvásárlása (1717) és a jelenlegi örmény templom felépítése (1730—34) után az itteni teme-téseket korlátozzák, csak az örmény közösség életében kiemelkedő sze-mélyeket vagy azok hozzátartozóit temetik ide.

A régi örmény temető a múzeumi telek északi felének szomszédsá-gában, attól keletre terült el. Ezt 1860-ban zárták le véglegesen. A je-lenlegi örmény temetőt 1836-ban nyitották meg, azonban 1860-ig a régi temetőbe is temetkeztek. Utóbbi elrendezésére vonatkozólag nem ke-

rültek felszínre adatok. Valószínűleg itt is családok szerint temetkeztek, akárcsak a jelenleg használt temetőben.

Sírjelként kő- vagy vaskeresztet állítottak. Fakeresztől csak ritkán van tudomásunk. A templom udvarán vakolatból alakított kereszteteket is használtak. A sírfeliratok szövegezését a tömörség jellemezte. Sírversek ritkán készítettek.

VI SELETTÖRTÉNETI ADATOK

Az örmény lakosság viselete a beköltözés után rövid idő elteltével alkalmazkodott a korabeli erdélyi iparos, kereskedő réteg viseletéhez. A XVIII. században a férfiak szattyánbőr csizmát, szíjjal rögzített posztónadrágot, mellényt, nyakravaló kabátot, köpenyt, mentét, kalapot vagy télen sapkát és bundát viseltek. Az úton levők mellényük belső zsebében tartották a pénzt, és a rablók elleni védekezéséppen éjszaka a mellényt a fejük alá helyezték. Az útlevelek tanúsága szerint az örmény kereskedők is magyaros viseletben jártak. Így 1849-ben Ábrahám Ábrahám, akit csinos alakja miatt Szép Ábrahámnak is hívtak, „visel kalapot, magyaros köpenyeget, csizmanadrágot és csizmát“ (Gyszm. lt. 1849).

A nők viselete a *harisnya*, a *papucs*, a *hímzett ing* és széles hímzéssel ellátott *fehér szoknya* volt. Az *alsóköntös*, *lájbi*, *mente* és *bunda* viselete a magyar hatás eredménye.

A fentiek mellett még a férfi ruhadaraboknak számos változata volt ismeretes a vagyoni helyzetnek, a történelmi koroknak vagy egyes alkalmaknak megfelelően. Esküvő alkalmával költséges menyasszonyi és vőlegényi ruhát készítettek. Az ingeket, menyasszonyruhákat esküvő után rendszerint a templomnak ajándékozták, ahol oltárterítőket, egyházi ruhákat készítettek belőlük. Különösen állt ez az *új asszony* esküvő utáni napon viselt *másodnapi ruhájára*.

Az örmény kereskedő úti kellékei közé tartozott a szekéren való utazásnál a *kocsiláda*, amely sokszor vas- vagy rézveretes volt, a lóháton való utazásnál pedig a bőrből készült és gyakran rézveretes *átalvető*, a *fakulacs* (melynek közepén az üres pohárnak helye volt) és a védekezésre használt *buzogány*.

A LAKÁS

Az örmények megtelepülésük idején a helyi székely lakosságtól bérelt házakban laktak. Ezek a helyi szokásoknak megfelelően épített konyhával, pitvarral együtt rendszerint két vagy három helyiségből állottak. Berendezésüket tekintve ebben az időszakban feltehetőleg hasonlultak egyrészt a helyi székely lakosság házához, másrészt a kereskedelmi tevékenység nyomán egyre inkább előtérbe jutottak a polgárius elemek.

A XVIII. század második felétől kezdve egyes örmény családoknak megengedték a házépítést, így az 1770—1848 közti időszakban vagy tizenöt kőházat építenek örmény kereskedők. Az alaprajzok elemzését

e helyen mellőzzük. Csupán annyit jegyzünk meg, hogy ezek a polgári kereskedői házak jellegzetességeit viselik magukon, és az épített család anyagi helyzetének, kereskedelmi tevékenységének megfelelően alakították ki.

A marhakereskedéssel, mézáróssággal foglalkozó Kövér család házában nem volt bolthelyiség, de telkén tágas istállók álltak; a padláson megtalálható a jól kiépített füstölőkamra. A Bocsánczy család inkább ipari cikkek, élelmiszerek értékesítésével foglalkozott. A beépített terület nagyobb részét az üzlet- és raktárhelyiség foglalta el. A 230 négyzetméternyi lakóterület alatt mindenütt pince van, a padlás pedig különösen használható áruk tárolására.

Az örmény kereskedők és iparosok által vásárolt vagy épített házaknak későbbben szerves tartozéka volt az üzlethelyiség vagy műhely. Egyes házak homlokzatán vallásos tárgyú szobrok vagy festmények elhelyezésére alkalmas fülkét alakítottak ki. Lakáskultúrájuk azonos lehetett az erdélyi polgárosodó iparos, kereskedő rétegével, amint a hozománylevelek bútorokkal kapcsolatos utalásai is rávilágítanak.

A TÁPLÁLKOZÁSRÓL ÉS ÉTELEKRŐL

A táplálkozást, az örmény konyhát a változatosság jellemezte Gyergyószentmiklóson is. Az étrendben az ősi örmény ételek mellett mindazon népek ételei is megtalálhatók, amelyekkel története folyamán az örménység együtt élt és amely ételeket korábbi étrendjével sikerült egyeztetnie. Hús, zöldség, gyümölcs, tésztafélék, édességek egyaránt feltehetően benne. A tápláló ételek mellett az örmény konyha sok csemegét használ, mivel a gyümölcs és édesség elősegíti az emésztést.

Az örmény nőkkel szemben támasztott egyik fő követelmény a konyhaművészet ismerete volt. Az anya lányát már kiskorában taníttatta az egyes ételek készítésére. A sok közül kiemelkednek az alább ismertetett ételek:

A levesételek alapanyagai közt fő helyet foglal el a *hurut*, amely a következőképpen készült: A hurutos (egy kizárólag erre a célra használt fa) dézsában legtöbb két-három nap alatt megfelelő mennyiségű tejet gyűjtenek össze. Ez, ha meleg helyen tartják, hamar megalszik. Hat héten át naponta legalább kétszer fakanállal felkavarják, hogy megfelelőképpen megsavanyodjék. Ezután rézüstben élénk tűzön több órán át főzik. Apróra vágott (lehetőleg frissen szedett) petrezselymet, néha tárkonyt és zellerlevelet is adnak hozzá. A főzés után visszamaradt masszát kúp alakúra formálják, és szellős helyen keményre szárítják. Így hosszú ideig, néha egy évig is eltartható. Újabban a fadézsza helyett nyolc-tíz literes üvegeket is használnak alvasztásra. A kész hurutot pedig nemcsak szárítva, hanem befőttesüvegekben, kevés zsírral leöntve, lekötve is tárolják.

A kúp alakban megszáritott hurutot használatkor megreszelve, tejföllel elsodorva adagolják a levesbe. A hurut egészséges volta miatt igen fontos helyet foglalt el az ősi örmény étrendben. Jelentőségét nagymértékben megőrizte napjainkban is. Nemcsak otthon használták, hanem utazásaikra is magukkal vitték. A hurutfőzés tudományát sok gyer-

gyószentmiklósi és környékbeli székely asszony is elsajátította. Sok székely család étrendjében is megtalálható. A gyergyószentmiklósi szombat napi hetivásároknak a hurut ma is egyik megszokott árucikke. A hurutot számos étel ízesítésére használják. Ezek közül néhányat ismertetünk:

Első helyet foglal el az *ángádsábor* vagy a *fültő* (Szongott: IV. 81). A levesbe szánt laskatésztát kis négyzetekre vágják, minden darabba apróra vágott vagy őrölt (rendszerint marha) húst tesznek, kevés borssal ízesítik, majd a fül alakjához hasonlóan összefoglalják. A visszamaradt húsból *doláth*nak nevezett kis gombócokat csinálnak, és az ángádsáborral együtt a fővő húslébe vegyítik, megfőzik, huruttal savanyítják. Az ángádsábor az ünnepi, főként karácsonyi és húsvéti ebédek étele volt. Sok munkát igénylő volta miatt készítésében a férfiak is gyakran részt vettek. A hurutot ugyanígy lehet főzni laskával is. Böjti időben 1940 előtt a négyszögű laskakockákba rántottát tettek. Főzik krumpli- vagy rizskásalevesbe is. A böjtös hurutoslevesbe hiripgombát tesznek.

Divatból kiment étel a *tukmadsleves*, melybe laskát tettek és hurutal ízesítették. Hurutal savanyították a *felakkot* is, ez disznógömböc, levesbe aprítva.

Már nem készítik a *szuligleves*t, amelyhez káposztalébe zöldséget és laskát főztek.

Böjtös étel volt a *korpacibreleves*: a búzakorpára forró vizet töltöttek, így pár nap alatt savanyú lé képződött, a belőle leszűrt cibréhez zöldséget és tehéntúrót adtak.

A *táskaleves* készítéséhez a malac tüdejét, máját, szívet megfőzve, apróra vágva laskatésztába rakják (ezt előzőleg tésztavágó sarkantyúval négyzet alakúra vágják). Közben a malac hosszában elhasított lábait vízben megfőzik, majd a laskatésztával együtt húslében újra meglobbantják.

A *pohorka*: kendermaggal készült leves. A századforduló után már nem készítik.

A *mákos leves*hez a mákot vízben megáztatták, fakanállal eldörzsölték, főtt mézzel összekeverték, utána szárított kenyérkockákra öntötték. Nagypénteken fogyasztották.

Alkalmi ételként, főként farsang utolsó hetében készítették a *heriszát*. A jól megfőtt és apró szálakra tépett marha- vagy pulykahúst főtt búzával és rántással keverve húslében főzték meg.

Nagypénteken használt étel volt az *olajos káposzta*, mely a töltött káposztával azonos módon készült, azzal a különbséggel, hogy hús helyett szárított hiripgombát, zsír helyett lenmagolajat használtak.

A mazsolával vegyített, húslében főtt rizksását *philáv* (piláf) névvel illették.

A szigorú böjti napok egyik vastagétele a mák és a fodormenta keverékéből készített *máhók* volt.

A *dápgáda* vagy helyi kiejtéssel *dápdász* paszulyhoz a babot megfőzték, majd rántott hagymát adtak hozzá. Pénteken és más böjti napokon hidegen fogyasztották.

A főtt tésztafélék egyike volt a *haku erusta*. A metélt laskatésztát apró húsgombóccal húslében megfőzték. A halotti tor kiegészítő étele volt. Innen ered 'a halott lelkéért adott laska' jelentésű örmény neve is.

A hagyományos gyergyói örmény konyha étlapján jelentős helyet elfoglaló édességek, sütemények egyike a *káta*. Ehhez egy félliter vajat fatálban habbá dörzsölnek, majd egy liter mézet vegyítenek hozzá, utána élesztő, két tojássárga és kevés hamuzsír hozzáadásával barna liszttel dagasztják. Kökeménységű tésztáját nagycsütörtök délutántól nagyszombat reggelig meleg helyen kelesztik, majd a keveréket vékonyra nyújtott porhanyó tésztában sütik ki. Mivel nagy meleget kíván, még délután hat óráig is a kemencében hagyják.

A húsvéti ünnepkör süteménye a *pászka*, amelyet tehéntúró, tojás, tejföl, liszt, citromhéj, mazsola, cukor keverékével összeállított nyújtott tésztából sütnek.

Egyik legismertebb, ma is készített édesség a *dáláuzi*. Pörkölt, forró mézbe kevés reszelt narancshéjat tesznek tisztított cikkenként két-három darabra vágott dióval keverve. Némelyek mákot is kevernek bele. A forró keveréket ostyára öntik és különböző mértani idomú formát adnak neki. Néha cukorkával is díszítik. Újévi csemege volt, azonban az 1940-es évektől a helyi cukrászok és édességárusok évközben is kezdtek készíteni.

A *daktakhalva* vagy *menyasszonypogácsa* számára lisztből, vajból rántást készítenek, bele mézet és mandulát tesznek. Formába öntik, torta alakúra kiképezve vágják fel. Mint a neve is mutatja, a menyasszony vitte magával az esküvői vacsorára. Fogyasztását az örmény közösség belső rendszabályai, mint a túlzott fényezés egyik megnyilvánulását, gyakran eltiltották.

A böjti édességek egyike volt a *mézzel kevert főtt búza* vagy *mézes búza*, valamint a *mézes rántotta*.

A *chádájég* vagy *bábakalács* tésztája a tojássárgától arany színűvé, páratlan finomságúvá vált. Főként lakodalmakra, halotti torokra készítették.

Az állati termékek hasznosításáról, illetve a mészárosságról szóló dolgozatomban említettem a *james*, *serdán* és a *bozsonyica* használatát, készítését. Ezek az ételek jelentős helyet foglaltak el nemcsak az otthoni, hanem az utazó kereskedők étrendjében is.

A gyergyószentmiklósi örmény konyha számos receptjét közli Novák Mária („Baby“ szakácskönyve. Sf. Gheorghe [é.n.]). E munkán kívül jelen dolgozat vonatkozó részéhez helyszíni gyűjtéseinket és a levéltári adatokat használtam fel.

Az írott források még számos ételféleség használatára utalnak. Azonban ezek készítési módját, felhasználásának kereteit a források szűkszavúsága vagy a ma ismert néprajzi anyag hiányosságai miatt nyomon követni nem tudjuk. Így tárgyalásukat későbbi időpontra kell halasztanunk, az örménység népköltészetének, népzenejének tanulmányozásával és a már vázolt témák elmélyítésével együtt.

Az előbbieken felvázoltuk a gyergyószentmiklósi örmény település történeti néprajzának néhány jellegzetes vonását, ezzel is kiegészítve a néprajzi képet. Ugyanakkor a vázlat alkalmas lehet arra, hogy a történészek és a néprajzosok körében a század eleje óta alvó érdeklődést ismét felkeltse a századokkal ezelőtt körükbe és közéjük került néptörédek hagyományai és sajátosságai iránt. Talán lesznek, akik a még felta-

lálható szájhagyományok lejegyzésével, írott emlékek felkutatásával, a már feltárt tárgyi és adatanyag, múzeumi érdekű tárgyak átadásával hatékonyan hozzájárulnak az erdélyi örmény települések történeti néprajzának megírásához, és ezáltal az ország néprajzi képének teljesebbé tételéhez.

JEGYZETEK

¹ Minas Pajansklant: *Călătorie în Polonia și alte părți locuite de armeni*. Venezia 1830.

² Ioan Bogdan: *Orașul Iași*. Iași 1913.

³ Artur Gorovei: *Monografia orașului Botoșani*. 1903.

⁴ Heinrich Wlislocki: *Die Armenen im Bukovina*. Wien 1892.